

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВЧИНЕННЯ ПОСОБНИЦТВА ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ (КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

CAUSES AND CONDITIONS OF AIDING AN AGGRESSOR STATE (CRIMINOLOGY ASPECT)

Грицюк І.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету
ORCID ID 0000-0003-2253-4057

Куксук А.Л., здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Державного податкового університету
ORCID ID 000-0002-8824-8451

У зв'язку з триваючою збройною агресією російської федерації проти України, проблема пособництва державі-агресору постає як серйозна загроза національній безпеці. Це явище має не лише правовий, а й глибокий соціально-політичний вимір, оскільки злочини проти основ національної безпеки підривають суверенітет, територіальну цілісність і національну єдність України. У статті проаналізовано кримінологічні чинники виникнення таких злочинів, виокремлено їхні соціальні, психологічні та ідеологічні аспекти. Акцент зроблено на тому, що ефективна протидія цій категорії злочинів можлива лише за умов комплексного підходу, який включає вдосконалення правових норм, розширення інструментарію правоохоронних органів, підвищення рівня правосвідомості громадян та налагодження системної превентивної роботи. Акцентовано увагу на тому, що питання притягнення до кримінальної відповідальності за співпрацю з окупаційними органами влади залишається дуже важливим і для тих, хто проживає на підконтрольній уряду України території, так і для тих, хто поки що перебуває в окупації. Наголошено, що у кримінології причини злочинності розглядаються як соціально-психологічні фактори, що безпосередньо зумовлюють виникнення та відтворення злочинів, виступаючи їхнім закономірним результатом. Натомість під умовами злочинності мають на увазі сукупність явищ, які самі по собі не викликають злочинність, але створюють сприятливе середовище для її появи та існування. Причини і умови злочинності за рівнем їх дії поділяють на: 1) причини і умови злочинності в цілому; 2) причини і умови окремих видів злочинів (злочини проти основ національної безпеки України); 3) причини і умови конкретних кримінальних правопорушень (пособництво державі-агресору). У результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що ефективне запобігання злочинності проти основ національної безпеки України взагалі, та пособництву державі-агресору, зокрема, можливе лише за умови вдосконалення правових норм, підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, виявлення та усунення причин та умов, які сприяють даній злочинності.

Ключові слова: причини та умови злочинності, детермінанти злочинності, пособництво державі-агресору, злочин, кримінальна відповідальність, покарання, війна.

In connection with the ongoing armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the problem of aiding the aggressor state appears as a serious threat to national security. This phenomenon has not only a legal, but also a deep socio-political dimension, since crimes against the foundations of national security undermine the sovereignty, territorial integrity and national unity of Ukraine. The article analyzes the criminological factors of the emergence of such crimes, highlighting their social, psychological and ideological aspects. The emphasis is placed on the fact that effective counteraction to this category of crimes is possible only under the conditions of a comprehensive approach, which includes improving legal norms, expanding the tools of law enforcement agencies, raising the level of legal awareness of citizens and establishing systematic preventive work. Attention is focused on the fact that the issue of bringing to criminal responsibility for cooperation with the occupation authorities remains very important both for those who live in the territory controlled by the government of Ukraine and for those who are still under occupation. It is emphasized that in criminology the causes of crime are considered as socio-psychological factors that directly determine the emergence and reproduction of crimes, acting as their natural result. In turn, the conditions of crime mean a set of phenomena that do not in themselves cause crime, but create a favorable environment for its emergence and existence. The causes and conditions of crime are divided by the level of their action into: 1) causes and conditions of crime in general; 2) causes and conditions of individual types of crimes (crimes against the foundations of national security of Ukraine); 3) causes and conditions of specific criminal offenses (assistance to the aggressor state). As a result of the research, it was concluded that effective prevention of crime against the foundations of national security of Ukraine in general, and aiding and abetting the aggressor state in particular, is possible only if legal norms are improved, the effectiveness of law enforcement agencies is increased, and the causes and conditions that contribute to this crime are identified and eliminated.

Key words: causes and conditions of crime, determinants of crime, aiding an aggressor state, crime, criminal liability, punishment, war.

Актуальність теми. Однією з найскладніших проблем у кримінології є визначення причин та умов (детермінант) злочинності. Саме глибоке розуміння цих чинників дозволяє розробляти ефективні механізми запобігання кримінальним правопорушенням. Вивчення цього питання важливе не лише з позицій кримінального права, але й кримінології, соціології та психології.

В умовах війни російської федерації проти України, питання притягнення до кримінальної відповідальності за співпрацю з окупаційними органами влади залишається дуже важливим питанням як для тих, хто проживає на підконтрольній уряду України території, так і для тих, хто поки що перебуває в окупації. Від того, наскільки зваженими будуть як законодавство України щодо притягнення до відповідальності осіб, які вчиняли колабораційні дії, так і практика його застосування, залежатиме успішність

процесів реінтеграції звільнених територій України [1].

В опублікованій авторським колективом аналітичному звіті «Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення» (2023 рік), зазначено, що зміни до українського кримінального законодавства, які розширили перелік статей, що передбачають відповідальність за різні форми співпраці з окупаційною владою, а саме: введення нових складів злочинів, таких як «колабораційна діяльність» (стаття 111-1 КК України) та «пособництво державі-агресору» (стаття 111-2 КК України), були ухвалені у березні-квітні 2022 року відразу після початку повномасштабного вторгнення російської армії на територію України. Введення нових складів злочинів законодавці обґрунтовували тим, що наявне законодавство не охоплює всіх видів можливої співпраці населення з пред-

ставниками держави-агресора, і необхідністю встановити чіткі межі дозволеної та забороненої діяльності на окупованих територіях [1, с. 5].

Варто зазначити, що вивчення причин і умов вчинення пособництва держави-агресору сприятиме ефективному запобіганню цього виду злочинності під час проведення як оперативного-розшукових заходів, так і слідчих (розшукових) дій. Крім того, дає можливість правильно розв'язувати проблеми щодо індивідуальної відповідальності та покарання, виявляти причини й умови, що впливають на скоєння цього кримінального правопорушення.

Отже, актуальність теми зумовлена необхідністю розгляду причин та умов, які детермінують виникнення пособництва держави-агресору, оскільки проблема вчинення цього злочину сьогодні набуває особливого значення. Важлива роль у цьому процесі відводиться суб'єктам запобігання злочинності.

Стан дослідження. Дослідженню проблемних питань злочинності взагалі, і окремих її причин та умов, присвятили свої праці такі науковці, як

Дослідженню проблемних аспектів злочинності загалом, а також окремих її причин та умов, присвятили свої наукові праці такі вчені, як О. І. Богатирьова, І.Г. Богатирьов, Б.М. Головкін, О. М. Джука, А.Ф. Зелінський, М.Г. Кузнєцов, Ю.С. Лимаренко, Л.П. Оніка, А.С. Лукаш, М.С. Пузирьов а також інші дослідники, які зробили вагомий внесок у розвиток кримінологічної науки. Водночас, спостерігається не достатня кількість наукових розробок у сфері аналізу причин та умов виникнення пособництва держави-агресору. Окреслене вище зумовило необхідність більш детального дослідження даних питань.

Мета статті – дослідити процес детермінації пособництва держави-агресору, а також закономірності причин та умов, що сприяють вчиненню цього злочину.

Виклад основного матеріалу. Злочинність зумовлюється комплексом різноманітних чинників, що охоплюють широке коло суспільних відносин і процесів, які досліджуються у межах таких суспільних наук, як філософія, психологія, соціологія та інші.

Загалом у кримінології поняття «причини злочинності» охоплює комплекс взаємодіючих детермінант, які зумовлюють злочинність.

Згідно ст. 111-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України), пособництвом держави-агресору вважаються «умисні дії, спрямовані на допомогу держави-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора» [2].

Прийнята у 2022 році норма про відповідальність за пособництво держави-агресору спрямована на захист національної безпеки та територіальної цілісності держави. Структурно стаття складається з однієї частини, тобто містить лише один склад злочину. Стаття 111-2 КК України впорядковує відповідальність за посягання на основи національної безпеки, пов'язані з допомогою держави-агресору, що не охоплюються суміжними складами кримінальних правопорушень. Злочин, передбачений ст. 111-2 КК України, віднесено законодавцем до категорії особливо тяжких, що визначається вимогами ч. 6 ст. 12 КК України. Санкцією ст. 111-2 КК України передбачається покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від

десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої.

У кримінології причини злочинності розглядаються як соціально-психологічні фактори, що безпосередньо зумовлюють виникнення та відтворення злочинів, виступаючи їхнім закономірним результатом. Натомість під умовами злочинності мають на увазі сукупність явищ, які самі по собі не викликають злочинність, але створюють сприятливе середовище для її появи та існування.

Поділяємо думку Бахновської І.П. та Білоус І.М., які вважають, що детермінанти, які спонукають до скоєння злочинів, як правило, – це об'єктивні і суб'єктивні явища, котрі активізують психічну діяльність особи на кримінальну поведінку, котрі мають належний зв'язок між собою [3, с. 430].

Слід зауважити, що причини та умови злочинності перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки умови не здатні самостійно спричинити вчинення злочину, водночас причина без відповідних умов не може сформуватися повною мірою або реалізувати свій вплив.

Причини і умови злочинності за рівнем їх дії поділяють на: 1) причини і умови злочинності в цілому; 2) причини і умови окремих видів злочинів (злочини проти основ національної безпеки України); 3) причини і умови конкретних кримінальних правопорушень (пособництво держави-агресору).

Причинами і умовами пособництва держави-агресору можна визначити як негативні соціально-економічні явища, які створюють, сприяють, видозмінюють та обумовлюють існування пособництва держави-агресору.

Зрозуміло, що за дослідженням ми будемо звертати більше уваги двом останнім видам причин та умов, хоча безперечно вони є похідними від першого виду. Крім того, за змістом детермінанти злочинності можуть бути поділені на: економічні, соціальні, політичні, духовні, ідеологічні, організаційно-управлінські тощо [4].

За змістом детермінанти злочинності поділяють на: соціально-економічні, політичні, психологічні, виховні, біологічні, географічні, духовні, ідеологічні, організаційно-управлінські тощо.

Досліджуючи причини та умови вчинення пособництва держави-агресору, зупинимося на деяких з них, зокрема:

1. Війна як рушійний чинник злочинності проти основ національної безпеки України. Злочини, вчинені в умовах воєнного чи надзвичайного стану, набувають нових рис, що фактично надає їм ознак окремого виду злочинної діяльності. Війна вплинула не лише на динаміку та структуру злочинності, а й на розвиток кримінального законодавства. Реакція законодавця на ці виклики спричинила істотні зміни у характері та структурі злочинних проявів. Попри трансформаційні процеси, що відбуваються у сфері злочинності, загалом можна визнати обґрунтованість рішень законодавця, оскільки будь-який злочин, вчинений в умовах воєнного стану, є більш небезпечним. Це пояснюється обмеженими можливостями держави щодо протидії злочинності, що створює передумови для уникнення відповідальності правопорушниками, завдаючи істотної шкоди правам і свободам людини, а також інтересам суспільства й держави.

Війна поглиблює проблеми, які були в Україні у мирний час: безробіття, низький рівень освіти, погана робота правоохоронних органів, недосконала судова система, корупція і кумівство, недовіра до влади, бюрократія, безкарність. Війна – це не те, що впливає на рівень злочинності, це умова, в якій розвивається цей рівень. Поведінка – це наслідок впливу на людину величезної кількості факторів. Людський організм має здатність адаптуватися до умов існування. Одним із елементів такого пристосування є залежність дій від навколишнього середовища. Тому за різних умов людина може демонструвати різну поведінку.

2. Пропаганда як ідеологічно спрямована діяльність для формування у конкретних верств населення певних поглядів і уявлень (світогляду). Варто зазначити, що на території України протягом останніх років, використовували зловмисну пропаганду, яка, на відміну від об'єктивної подачі інформації, подавала інформацію вибірково, щоб спонукати до певних узагальнень, або використовує емоційне забарвлення повідомлення, аби спровокувати радше чуттєву, ніж раціональну реакцію на висловлене. Як результат цієї пропаганди є зміна ставлення до її суб'єкта. Її зазвичай повторювали та розповсюджували через різні засоби масової інформації, щоб сформувати обраний результат суспільної думки.

За інформацією Українського інституту національної пам'яті, за останні 100 років у радянській / російській пропаганді практично нічого не змінилося. Громадянською війною радянська пропаганда називала національно-визвольну боротьбу українців у 1917–1921 роках, а її наступники спробували видати за громадянську російсько-українську війну на Донбасі. «Визвольний похід», «інтернаціональна допомога», операції з «примусу до миру» чи «захисту», «боротьба з тероризмом» – основний набір слів, якими Росія жонглює з 1939-го, щоб виправдати свої загартувальні наміри [5].

За підсумками проведеного комплексного «Дослідження впливу російської державної пропаганди на світогляд росіян та дії російських військовослужбовців, які безпосередньо задіяні у військовій агресії Росії проти України» (за участі експертів психологічних і лінгвістичних наук та підтримки організації «Інтер'ююз-Україна») виокремлено багато механізмів психологічного впливу, які можуть використовуватися під час поширення пропаганди. Завдяки дослідженню вдалось виявити кілька основних механізмів, які використовує російська федерація [6]. Серед них: 1) однобічність (один з явних маркерів пропаганди); 2) сила авторитетів (часто на російському телебаченні можна почути фразу "послухаємо експертів", глядачі не перевіряють інформацію про цих людей і не переконуються в їх експертності, але завдяки такій риториці сприймають їх слова за істину); 3) висвітлення та спростування опозиції (в студії пропагандистських телепередач запрошують людей, які мали б висловлювати опозиційну думку, проте будь-яка така ідея подається з певною оцінкою автора/ведучого програми, а глядачі, довіряючи цьому автору, не намагаються самостійно аналізувати інформацію, а сприймають вже готову оцінку як єдину правильну); 4) техніка Софізму (використання цієї техніки полягає у відсутності взаємозв'язків між інформацією, яку надають на початку розмови та висновками, до яких приходять так звані експерти телепередач); 5) яскраве емоційне забарвлення (занадто емоційний характер телепередач переважно нервову систему, а глядачі вже не чують, про що саме говорять «експерти», тому не аналізують інформацію, а беруть звідти лише певні наративи, які повторювалися неодноразово). Ці ж самі механізми впливають і на свідомість українців, які дивляться російський

контент і постійно перебувають в інформаційному полі пропагандистів.

Без сумніву, більшість українців розуміють, що подібні гасла є повною нісенітницею, котру вигадала російська еліта з метою експансії українських територій. Проте, на превеликий жаль, існує певний відсоток громадян України, які через власні неосвіченість та довірливість потрапили під вплив російської пропаганди, що стало певним підґрунтям для вчинення ними в подальшому злочинів проти основ національної безпеки України.

3. Посилення проявів правового нігілізму, що є характерним наслідком збройного конфлікту та супроводжується знеціненням правових норм у суспільній свідомості.

4. Поглиблення соціально-економічної кризи, що призводить до зниження рівня життя населення та формує сприятливе середовище для зростання злочинності. Вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-2 КК України, нерідко виступає як певний інструмент для швидкого збагачення або ж, навпаки, засіб збереження наявного майна або грошових коштів. До соціально-економічних чинників належать також такі проблеми, як: втрата особою через широкомасштабну війну роботи, житла та іншого майна, матеріальних коштів та інших благ. Наявність проблем матеріального характеру підштовхує маргінально налаштованих громадян на здійснення злочинної діяльності.

5. Латентність вчинення пособництва державі-агресору, що під час війни, і особливо в період окупації, залишається неврахованою та прихованою. Високий рівень латентності злочинної діяльності обумовлений низкою факторів, серед яких відсутність можливостей реалізації правоохоронної функції держави на тимчасово окупованих територіях, тощо.

Висновки. Сучасні реалії вимагають формування нових стратегій безпеки, які враховують кримінологічну природу пособницької діяльності на користь держави-агресора. Війна як надзвичайний фактор впливає на трансформацію мотивів злочинної поведінки, активізує деструктивні соціальні процеси, що, у свою чергу, посилює вразливість частини населення до впливів ворожої пропаганди, правового нігілізму та економічної дестабілізації. Ефективне протистояння злочинності в цій сфері передбачає системний моніторинг причин та умов, що її породжують, вдосконалення законодавства, формування єдиної правозастосовної практики, підвищення рівня професійної підготовки правоохоронців, а також формування нетерпимого ставлення суспільства до колабораціонізму. Науково обґрунтоване вивчення детермінант пособництва державі-агресору створює підґрунтя для формування ефективної державної політики у сфері національної безпеки.

Дослідження причин та умов, що зумовлюють вчинення пособництва державі-агресору, є важливим етапом для аналізу й розроблення ефективних заходів з їхнього виявлення та нейтралізації. Усунення цих причин і умов становить необхідну передумову для формування комплексної системи запобігання таким злочинам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення. *Аналітичний звіт*. Синюк О., Луньова О.; Ред. Свиридова Д. Центр прав людини ZMINA. Київ, 2023. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2314-III (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Бахновська І.П., Білоус І.М. Причини та умови скоєння службовими особами злочинів у сфері господарської діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 429-432. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/109.pdf
4. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с.
5. Як радянська / російська пропаганда називала війни. URL: <https://uin.gov.ua/informaciyini-materiali/rosiysko-ukrayinska-viynainstorychnyy-kontekst/viyskovi-konflikty-za-uchastyu-srsr-rf-ta-yak-yih-nazyvala-radyanska-rosiyska-propaganda>
6. Обґрунтування замість заперечення. Як російська пропаганда викривлює реальність. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/obgruntuvannya-zamist-zaperechennya-yak-rosiyska-propaganda-vikrivlyuye-realnist-301834/>